

Startsida - Anekdot

Kokainet var 1880-talets stora modedrog. Psykoanalytikern Sigmund Freud var en av de allra första att utforska preparatet i medicinska syften och tyckte sig se ett helt nytt sätt att framkalla känslan av normalitet. En privat tragedi fick till slut Freud att omvärdera kokainet som läkemedel – men bollen var i rullning. Drömmen om att skapa normala känslor och beteenden på kemikalisk väg är högaktuell ännu i vår egen tid. Daniel Berg spårar normalitetens droghistoria.

ad är en normal människa? En ung nervläkare brottas med tanken på en prestigefylld fest i Wien 1886. Som jude i en virulent anti-semitisk stad hade frågan om normalitet sedan länge en akut betydelse för honom, och normalt sett avskydde han sådana här tillställningar. De fick honom att känna sig underlägsen och utsatt. Men den här kvällen var allting annorlunda. Han rörde sig obehindrat. Han vågade tala med eliten på plats, som sina jämlingar. Han smälte in. Förklaringen var enkel. Innan läkaren åkt till festen hade han försett sig själv med en stadig dos kokain. Hög på kokain

är man ”helt enkelt normal”, beskrev han senare upplevelsen. Ruset gjorde det nykterheten aldrig klarat, det gav honom känslan av att passa in, att äntligen vara *normal*.

Den unge nervläkaren som gjorde den häpnadsväckande kopplingen mellan normalitet och kokainrus hette Sigmund Freud. Han hade varit

en pionjär i utforskandet av detta farmaceutiskt nyligen kommersialiserade

En pionjär i utövandet av detta farmaceutiskt nyttigen kommersiella

preparat på vetenskaplig väg. 1884 publicerade han "Über Coca", hans första i en rad publikationer om ämnet. De vann honom erkännande och etablerade honom så pass som yrkesman att han fick råd att gifta sig. Om kokainet på så vis stadgade Freuds yttre omständigheter formade det i lika hög grad hans inre, såväl hans känslor- som tankeliv.

I brev Freud skrev till sin fru under påverkan av kokain framkommer att hans sexuella självkänsla fick sig en rejäl styrketår av universalmedlet. Han förvarnar henne om de njutningar hon kunde förvänta sig från "en vild man med kokain i kroppen". Iakttagelserna om den "stimulerande effekten på genitalierna" som Freud gjort i "Über Coca" hade inte bara kommit till honom iklädd laboratorierock. Vidare och viktigare, under påverkan av kokain kunde Freud äntligen tala fritt om sina känslor, problem och innersta svagheter. Han fann att han berusad äntligen kunde vara sig själv.

Freuds kärlek till kokainet var del av en mycket plötslig och världsomspännande hausse för mirakelmedlet som tar sin början kring 1885 och kan sägas vara i minst ett decennium. På några få år går drogen från att bli allt mer populär bland läkare till att finnas tillgänglig i snart sagt varje liten vrå av världsmarknaden. Kokainets segertåg dessa år fångar allt som var nytt med kapitalismen vid denna tid.

Kokabladens farmakologiska potential hade varit känd i Europa sedan 1500-talet. Men man lyckades inte då transportera bladen eller transplantera busken bortom Anderna och den lovande växtdrogen undgick den psykoaktiva revolution som under 1600-talet omstöpte världens alla drogkulturer. Det var först med framstegen på kemins och farmakologins områden under 1800-talet som kokainets alkaloid kunde identifieras i bladen, en metod för att förvara råvaran för hållbar transport till industriländernas kemiska laboratorier kunde utvecklas och produktionen organiseras i sådan skala att det verksamma ämnet kunde isoleras och framställas i ren form till sådant pris att det kunde saluföras på en massmarknad. Kokainet var en av de första drogerna att lanseras med

hjälp av hela den numera farmaceutiska industrins produktionskedja

njaip av hela den nyinrättade farmaceutiska industrins produktionskedja.

Identifieringen och isoleringen av alkaloiden gjordes redan under tidigt 1860-tal. Försäljningen av kokain var fri från förbud från första stund som ämnet fogades till apotekarnas förteckning av giftiga läkemedel. Att haussen för ett så pass potent psykoaktivt ämne hände först 1885 är därför så mycket mer talande för tiden då drogen fick sitt genombrott.

Kokainet lanserades i form av piller, tinkturer, vinblandningar och impregnerade cigaretter, allt via braskande annonser i den samtida pressen. Bakom annonserna stod allt större patentmedelsföretag vilka verkade på de nu nationella, ibland internationella, marknader som just börjat bindas samman av världsvida elektriska kommunikationsnät. Motorernas tid stod för dörren kring 1880, förbränningsmotorer och elektriska dynamos skulle just utgöra universaltekniker för den ekonomiska omvandling som kallas den andra industriella revolutionen. Vid sidan av motorerna kännetecknades denna

omvandling av den nya kemtekniska industrin, den som stod redo att sälja kokain i kiloton istället för i gamla medicinalvikter som korn, uns och drachma.

Det går nog att med vetenskaplig trovärdighet i behåll mena att kokainet behövde vänta in denna tekniska revolution i några årtionden. Det är samtidigt lockande att tänka sig det motsatta: den andra industriella revolutionen behövde kokainet för att tända på sin startmotor. Den låg otåligt väntande med pyrande stubin på att kokainets trearmade varukedja från Lima till Hamburg, New York och Tokyo skulle smidas stark nog för att människomassornas nerver skulle ha mod att möta explosionerna från revolutionens världspatenterade dynamitgubbar.

Oavsett mystik eller krass kalkyl var kokainet och 1880-talet som gjorda för varandra. Möjligen bidrog denna sömlösa passform inte bara till den unge Freuds kokainkärlek utan även till de frågor om nykterhetens normalitet hans tänkande därefter kom att kretsa kring. Är det normalt att vara nykter när man känner sig normal först när man berusar sig med kokain?

Förutom allt annat som karaktäriserade 1880-talet var detta decennium kanske den mest förvirrande tiden att försöka svara på denna fråga. Detta var nämligen det verkliga genombrottet för det absolutistiska nykterhetsbegreppet.

Före denna tid hade nykterhetsföreningar haft måttlighet som mål. Nu omvandlades föreningarna till en hel nykterhetsrörelse och i denna form förespråkade man total avhållsamhet som den enda trovärdiga innebörden av begreppet nykterhet. Denna begreppsinnovation kombinerades med en allt mer rigid taxonomi på drogmissbrukets område. Varje drog fick nu sin särskilda beroendesjukdom, där den svenske läkaren Magnus Huss var pionjär med sin alkoholism 1855. Morfinismen fick sin egen patologi 1877. Tidigare sågs ett destruktivt vanebruk av droger som en allmän omåttlighet utan brandväggar

mellan de former denna smärtlös sig. Nu blev det enklare att tänka sig att en

mellan de former denna omoral tog sig. Nu blev det enklare att tanka sig att en morfinist och alkoholist var sjuka på var sitt sätt, bestämt av fysiologins och farmakologins samspel. Dessa begreppsinnovationers genomslag på 1880-talet spelade rimligen en roll i Freuds frågor om normaliteten och kokainet. Hur förklarar vi det till synes motsägelsefulla med en tid som normaliserar kokainrus och på samma gång med allt högre röst uppmanar till absolut nykterhet?

normalt att vara nykter när änner sig normal först när erusr sig med kokain?

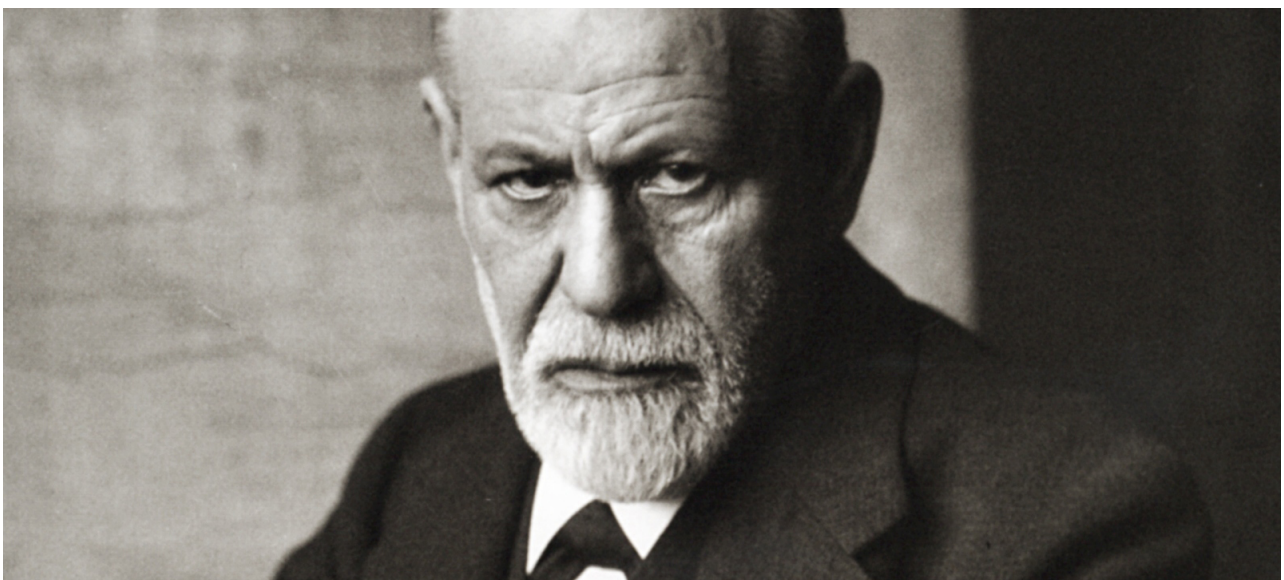
Ett svar är just kategoriseringen droger emellan. Nykterhetens politiska projekt i Europa och USA vid denna tid inriktades nästan enkom mot alkoholen. Detta innebar inte bara att kokainbruket under sin hausse undkom nykteristernas vrede, utan gjorde det till och med möjligt för kokainet att lanseras som ett nyktert alternativ till spriten. Kokain- och koffeinstinna apoteksbrygder vann överallt marknadsandelar som "torra" drycker. Coca-Cola var ett hyllat vapen i nykterhetskampen mot såväl morfinsim som alkoholism, en gudasänd modernisering av den arsenal som ditintills endast utgjorts av böner till Gud och intensiva koffeinrus. Få höll kafferuset så kärt som nykterhetsrörelsernas medlemmar.

Men kategoriseringen droger emellan räckte inte hela vägen för nykterhetsrörelsen. Den absoluta nykterhetens förkämpar stod inför ytterligare en komplikation. Världen var van vid alkoholrus, så som den var van vid rus av alla slag sedan urminnes tider. Det kan till och med föreslås att berusning av ett slag eller ett annat är något av det mest gemensamma människor delar oavsett

hur mycket kultur, geografi eller tid som annars skiljer dem åt. Hur då förankra något historiskt så onormalt som absolut nykterhet som det normala?

Vid sidan av att skilja ut vissa rus som nyktra använde man barndomens erfarenhet som mönster för normaliteten. Det kan ju synas vara normalt med nykterhet då vi som barn är nyktra. Vi föds liksom in i världen utan psykoaktiv påverkan av droger och det rena barnasinnets öppenhet för världen är nyktert. Då det är vuxna som tar till sig drogbruk kan det därför artikuleras som en "onormal" sed i relation till barnslighetens normalitet.

Barnet som värdegrund är också tidstypisk idé. 1800-talet är en tid när barndomen framträder som en allt viktigare del i den borgerliga världsbilden. Gradvis under seklet börjar upplysningstidens radikala idéer om barndomens och den oskuldsfulla lekens egenvärde etableras som högst normala föreställningar. Barndomen blir som sådan även en viktig del i den ideala, lilla familj vars andra komponent förstås är den essentiellt annorlunda och altruistiskt älskande kvinnan. Denna privatlivets idealfamilj ger mannen en kärna av okränkbara värden att strida för i de nya offentligheternas stora ytttervärld.

Sigmund Freud fotograferad
av Ferdinand Schmutzer
1926. Detalj.

Att upprätta barndomens absoluta nykterhet som
ideal och som navet för övriga politiska frågor följer

således sin tids mönster. 1880-talets andra

industriella revolution skymtar åter igen fram. De nyktra barnen blir norm i en tid när vuxenvärlden börjar tappa kontrollen över den i dubbel bemärkelse rusande tekniska utvecklingen.

Barnet får sällan annars definiera det normala för de vuxna. Mycket som är normalt för barnet är för dem extrema beteenden. Sigmund Freud var en man av sin tid. Också hans tänkande om normaliteten kom i högsta grad att kretsa kring barndomens erfarenheter, men med en drastiskt annorlunda vinkel. Freud skulle decennierna efter sekelskiftet nå slutsatsen att normalitet i huvudsak karaktäriseras av en hälsosam utvecklingsbana bort från formerna för barnets driftsliv.

1885 anvisade Freud glatt och hjälpsamt sin nära vän och mentor Ernst von Fleischl en subkutan injektion kokain om 30, sedan 50 mg för att bota hans morfinism. Fleischl ökade doseringen utan Freuds ingripande och efter ett års behandling injicerade han ett gram kokain om dagen samtidigt med ett återupptaget bruk av morfin. Ernst dog i kokainförgiftning 1891.

Vännens dödsfall tvingade slutligen fram en brytning med kokainet för Freud. Han hade redan i flera år ignorerat eller aktivt bekämpat de många varningar som väckts om kokainbrukets baksidor. Han övergav ämnet, men kokainet skulle ändå spela en central roll för den väg han därefter tog. Under seklets sista år sökte han utveckla suggestionstekniker och samtalsmetoder för att nå det tillstånd av oängslig normalitet i relationen till sina egna innersta känslor som kokainet visat möjlig för honom. Resultatet blev psykoanalysen.

Freud lämnade sitt älskade kokain. Fascinerande nog kan man säga att han samtidigt lämnade idén om att det alls finns "normala" människor bakom sig. Psykoanalysens utgångspunkt är att alla är mer eller mindre onormala, med mer eller

mindre svaga, men med en

mindre svag självinsikt och kontroll över sina inre drivkrafter. Utan kola, ingen verklig normalitet.

Under mellan- och efterkrigstiden intar psykoanalysen en hegemonisk ställning i västvärldens syn på psyket och mental hälsa.

Men psykoanalysens segertåg innebar inte att berusningen för att nå normalitet övergavs. Tvärt om, paradoxalt nog öppnade det istället för en massiv berusning just i detta syfte.

Ångest är ett normalt sinnestillstånd hos människan enligt psykoanalysen. Normalt men behandlingsbart. Genom ångestens centralitet i freudiansk teori och koppling till stress kunde nu en vit medelklass i den industrialiserade världen börja tolka sina psykiska problem med strikt medicinska begrepp och efterfråga behandling. Behandlingen behövde dock inte vara psykoanalys, ansåg farmaciindustrins företrädare.

Freud hade i själva sin teoribyggnad bäddat för ett enormt logistiskt problem. Hans upptäckt att alla var onormala men att ångest var normalt gjorde att när teorin vann mark skedde en efterkrigstida demokratisering av stress och ångest. De blev folksjukdomar. Freuds insisterande på att psykoanalys var enda sättet att nå kokainets normalitet skapade en ohållbar problembild. Mellan 10 och 25 procent av USA:s befolkning ansågs ”psykosocialt funktionsnedsatta” enligt tidens medicinska kriterier – men det fanns bara ett tusental licensierade psykoanalytiker i hela landet. Farmaciindustrin hade en enkel lösning: låt allmänläkare använda psykofarmaka till att stoppa de milda fallen av stress och ångest i ett tidigt stadium, innan patienternas besvär utvecklas till den kostsamma akuta fasen.

Industrins gamla medel på användningsområdet som kokain och morfin hade vid denna tid diskrediterats och narkotikaklassats. Men i deras ställe hade de utvecklat vad de kallade "lugnande medel", utlovade som milda, ofarliga och inte beroendeframkallande. Den första försäljningssuccén kommer 1955-1956 med "Miltown" (meprobumat). Ämnet går snabbt från 1 procent till 70 procent av de utskrivna lugnande medlen i USA. Efterföljare lanseras av många företag, ledande blir snart Roche med Librium och systemmedlet Valium.

Marknadsförarna fick som mål att förklara för läkarna att en konstant berusning med Miltown gjorde patienten mer normal. I Science och andra tidskrifter rekommenderades Miltown för att klara ansträngningar i känslolivet så som sorg, arbetslöshet, stress i kampen mot en konkurrent eller som följd av en skilsmässa. Att nykter dröja kvar i djup sorg sågs som sjukligt.

Samma argument kom decennierna därefter att användas i reklamen också för andra medel, såväl för till Miltown konkurrerande lugnande medel som för centralstimulerande medel som Ritalin. I reklamen för Ritalin användes det diagnosklingande begreppet "Environmental depression" för att fånga in de olikformade illamåenden som ett nyktert leverne i den moderna världen alstrade under den ekonomiskt expansiva fas som kommit att kallas "de gyllene åren". Noterbart från begreppsvalet är kanske hur självklart äktenskap och trafik associerade till "miljö" vid denna tid. "Miljöångest" skulle väl idag genast associeras med den ångest som väcks av att se nyktert på klimatkrisen. Reklamanseringen av normaliserande piller blev en oerhörd framgång. Mängden "prescription mood drugs" som användes var enorm när man för första gången under sent 60-tal undersökte saken. Hälften av amerikanerna hade testat sådana medel i sitt liv och nära 20 procent använde dem vid detta tillfälle "frekvent" eller vanemässigt. I början av 1970-talet var Valium världens mest sålda varumärkta läkemedel.

Liksom kokain och morfin, heroin och amfetamin kom också Valium att efter

sin hausse kastas ner i en baisse för att därefter rinna ut i en reglerad nischanvändning inom medicinen. Liksom för alla dessa ämnen kom också denna gång farmacin med nya ersättningsmedel, återigen utlovade som motsatsen till de gamla: utan beroendeskaper och med förmågan att lyfta patienter upp ur sin desperation och sorg till ett mer normalt tillstånd. Ämnet efter Valium var Prozac. Ritalin ersattes aldrig, istället fick det en ny vår.

Prozac tillhör den nya klass medel som kallas "antidepressiva" och som blev 1990-talets stora kassako för farmaciindustrin. Trots att medlens effektivitet som ett bredspektrum-läkemedel redan kring millennieskiftet var mycket ifrågasatta fortsatte utskrivningen av dem att öka kraftigt, i Europa med 20 procent per år under årtusendets första decennium.

Även barnen kom att lagligen berusas allt mer under denna tid. De senaste decennierna har man börjat upptäcka allt större, närmast epidemiska former av problem främst hos barn knutna till

hyperaktivitet, stingslighet och allmän motvilja samt en svårighet att koncentrera sig på arbetsuppgifter vid skrivbord och skärmar. Idag har 5-8 procent av barnen i USA diagnosen ADHD. Amfetamin i olika former är de vuxnas främsta vapen i kampen för normala, fokuserade barn.

Farmaciindustrins reklamare har följsamt omformulerat gamla medel efter tidigare mönster för den nya tidens behov. Den förskrivna amfetaminanvändningen dubblerades i USA under decenniet efter 2006.

Reklamen för de nya "lugnande" medlen handlade tydligt om att saluföra en

sorts normalitet. Att göra reklam för psykoaktiva mediciner var i sig inget nytt. Lejonparten av 1800-talets annonsmarknad utgjordes av reklam för patentmediciner: medel med hemliga ingredienser men öppenhjärtligt redovisade mirakeleffekter. Ofta om inte oftast innehöll de psykoaktiva droger, mindre ofta om inte rätt sällan hjälpte de mot någon av de otaliga åkommor de lovade bota. Avgörande för framgången var redan då de förföriska bilderna i den eleganta formgivningen. Därtill ingick kvalitetsgarantier från rika och mäktiga, vackra och berömda personer på omslaget.

Redan här saluförs alltså inte bara ett läkemedel, utan också en eftersträvarsvärd normalitet. Det finns en självförstärkande dynamik även i reklamlanseringen av lugnande och ångestdämpande medel. Den bygger på en enorm reklam för läkemedlen för att göra folk normala genom ruset. Men reklamindustrin i allmänhet är därmed också med och formar bilden av vad som anses normalt.

Läser man samman dessa insikter från psykologins två ytterflanker – psykofarmakologin och psykoanalysen – med en enkel analys av vårt makroekonomiska system blir resultatet snart rätt så rysligt. Varureklamen och den medicinska diagnosen är möjligen normaliseringens allra främsta historiska former under 1900-talet. Reklamen för psykofarmaka kanske därför dess mest komprimerade uttryck. I grunden handlar det om ett intrikat samspel mellan vad vi begär och de villkor som vårt kapitalistiska samhälle alltid redan ställt upp för detta begär.

I mitten av farmaciindustrins reklamdrivna kommers står på detta sätt normaliteten som ett tomt, svart hål. Detta är just den insikt som psykoanalysen nådde vid denna tid. Enligt psykoanalytikern Jaques Lacan är det inte nog med Freuds insikt om att gemene man är onormal. Själva längtan att passa in och bli normal utgår dessutom från en tom centralpunkt, en godtycklighetens och meningslöshetens nod kring vilken varje människa organiserar sitt begärliv i en fåfäng längtan att till denna tomhet knyta något positivt värde. Ett svart hål i evig jakt på fler och fler solar att binda till sin galax bana, mer och alltid mer

ljus att dölja sitt nakna mörker bakom.

Man kan tänka sig att världen delade sig där kring år 1900. För Freud dog drömmen om normalitet just som han lade ner sprutan och tog sig an djupstudier av våra drömmar. Han såg sig tvungen att se människan som i grunden "onormal" och aldrig förmögen att bli helt "frisk". Därför såg han sig också tvungen att på samma gång acceptera och kritisera den kultur som kringrände människans begär och väckte hennes ångest. Han förstod att han var vuxen. För världen i övrigt tog historien lika mycket en annan riktning. Jakten på normalitet hade bara börjat.